

כריתות

פתיחתא דמסכת גיטין

יהודה ברנדס

סוגיות פתיחה

סוגיית הפתיחה של מסכת גיטין היא מסוגיות הפתיחה הארוכות בתלמוד הבבלי. היא משתרעת על פני יותר משישה דפים.¹ הסוגיה סובבת סביב מחלוקת אמוראים, רבה ורבא, על טעמה של המשנה הראשונה במסכת הקובעת: "המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם". הסוגיה מונה והולכת משניות, ברייתות ומאמרי אמוראים, הנבחנים לאור מחלוקת זו, ובוחנת אם הם תומכים בדעת רבה או רבא, או אם מחלוקת הנזכרת בהם חופפת מחלוקת זו.

סוגיות פתיחה מהוות מעין מבוא למסכת.² הן נבדלות זו מזו באופיין, אולם יש להן כמה מכנים משותפים. הן עוסקות בפרשנות של המשנה הראשונה, בדרך כלל תוך דיוקי לשון בה; הן אינן מכילות חידושי הלכה, אלא מעבדות מקורות המופיעים בחלקים האחרים של המסכת; והן מפתחות רעיונות שהם רעיונות יסודיים המתאימים, במידה זו או אחרת, לשמש פתיחה לנושאים חשובים מן המסכת, לעתים הלכתיים ולעתים אגדיים.³ סוגייתנו עונה לחלק מן המאפיינים הללו, ובמידה מסוימת היא דומה לסוגיית הפתיחה של בבא בתרא, השוזרת מבחר הלכות מן החלק הראשון של

הרב ד"ר יהודה
ברנדס הוא ראש
בית המדרש
בבית מורשה

1 גיטין ב, ע"א - ז, ע"ב.

2 לביבליוגרפיה מקיפה בנושא סוגיות הפתיחה מראשיתו ועד עתה, ראו מירב סויסה, 'סוגיות פתיחה סבוראיות בתלמוד הבבלי: תרומתן למסכת', עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ח.

3 על ראיית סוגיית הפתיחה כמדרש למשנה המשמשת פתיחה רעיונית למסכת, ראו מאמרי 'המשוכה הראשונה', על דרך האבות, אלון שבות תשס"א, עמ' 33-47, וכן אצל מירב סויסה (לעיל, הערה 2).

המסכת סביב השאלה המרכזית אם ”היזק ראייה שמו היזק”. דגם כזה של סוגיות קיים לא רק כסוגיות פתיחה למסכתות, והן מופיעות לעתים בפתיחה של פרק, כדוגמת הסוגיה הסובבת את מחלוקת אביי ורבא בעניין ”יאוש שלא מדעת” בפתיחת פרק ”אלו מציאות”,⁴ ולעתים סוגיות כאלה מופיעות בלי הקשר של ”פתיחה” כלל.⁵ עיוננו בסוגיה הראשונה של מסכת גיטין יתבסס על ההנחה שזו היא סוגיית פתיחה. נבקש לברר מה ראתה הגמרא להרחיב כל כך בדיון על טעם המשנה הראשונה, ומדוע נמצא הנושא הזה ראוי לשמש נושא מרכזי שבו יפגשו הלומדים הבאים בשעריה של מסכת זו.

המביא גט – לסידורה של משנת גיטין

במוקד הסוגיה עומדת מחלוקת האמוראים בטעם משנת ”המביא גט ממדינת הים”. המשנה קובעת, שמי שהביא גט ממדינת הים חייב לומר ”בפני נכתב ובפני נחתם”. יש להבין תחילה את עניינה של משנה זו, מתוך מתן תשומת לב למקומה כמשנת פתיחה למסכת כולה.

כידוע, הכלל האמוראי ”אין סדר למשנה” מתייחס לסדר לימוד המסכתות בבית מדרשו של רבי, ואין הוא שולל את קיומה של תבנית הגיונית לסידור המסכת עצמה.⁶ והנה, מי שמצפה לתבנית הגיונית אינו מוצא אותה במסכת גיטין. אדרבה, הרושם העולה מן המסכת הזאת הוא שהפרקים שלה נסדרו בסדר הפוך מן הסדר הסביר של ארגון הלכות גיטין. השאלה היסודית ביותר שיכולה להישאל ביחס לגירושין, מהו המניע ומהי ההצדקה לפירוק נישואין, נידונה רק במשנה האחרונה של המסכת.⁷ המכשיר היחיד שבו ניתן לקיים גירושין הוא הגט, שטר הגירושין. הגט הוא בעצם הנושא העיקרי של כל המסכת, ועל שמו היא נקראת ”גיטין”. למרות זאת, תיאורו של הגט מופיע גם הוא רק בפרק האחרון: ”גופו של גט – הרי את מותרת לכל אדם”.⁸ קודמים לו פרקים העוסקים באופן נתינת הגט,⁹ בגט הניתן על תנאי¹⁰ ובמסירת הגט על ידי שליח, המתמנה על ידי הבעל או על ידי האישה.¹¹ נראה שאילו נסדרה המסכת מן הסוף אל ההתחלה, היה עולה בידינו סדר סביר של הלכות גיטין בארבעת הפרקים

4 בבא מציעא כא, ע”ב – כב, ע”ב.

5 כגון הסוגיה בעניין איסורי אכילה והנאה, בבלי פסחים כא, ע”ב – כג, ע”ב.

6 הכלל ”אין סדר למשנה” הוא כלל פסיקה הנוגע לסדר הלימוד של מסכתות שונות במשנה בבית מדרשו של רבי. אבל גם בעלי הכלל הזה מודים שבתוך מסכת אחת יש סדר למשנה (בבא קמא קב, ע”א ומקבילות). גם באשר לסידורן של המסכתות במשנה, כבר בתלמוד עצמו ולאחריו, בספרות הראשונים, הוצעו טעמים לסידורן של המשניות. על המבנה הפנימי של מסכתות מן המשנה נכתב רבות, מן התלמוד עצמו, דרך ספרות הפרשנות הקלסית ועד לספרות המחקר המודרנית. ליבליוגרפיה ודיון בנושא ראו אברהם וולפיש, ’שיטת העריכה הספרותית של המשנה על פי מסכת ראש השנה’, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס”א.

7 מעבר לכך אין שום התייחסות ממשית במשניות לסיבה ולצורך להתגרש.

8 פרק ט, משנה ג.

9 בעיקר בפרק ח – ”הזורק”.

10 בעיקר בפרק ז – ”מי שאחזו”.

11 בפרק ו – ”האומר”.

האחרונים, בסדר הפוך: פרק ט מתאר את הסיבה לגירושין ואת עיקרו של גט, אחריו פרק ח - נתינת הגט, פרק ז - גט על תנאי, ופרק ו - מסירת גט על ידי שליח.¹² שני הפרקים האמצעיים של המסכת, פרק ד ופרק ה, חורגים מן הנושא העיקרי של המסכת ועוסקים באופן כללי בתקנות חכמים, לאו דווקא בגיטין. זהו קובץ שאינו שייך באופן טבעי למסכת והוא שובץ בתוכה בעקבות ההלכה הראשונה בקובץ, משנה א בפרק ד, העוסקת בתקנת רבן גמליאל הזקן בנושא ביטול גט ותיקונים בנוסח הגט.¹³ חטיבה אמצעית זו חוצה את המסכת לשניים: חלקה השני, פרקים ו-ט, עוסק כאמור בהלכות העיקריות של גיטין, וחלקה הראשון, פרקים א-ג, עוסק במי שמביא גט ממדינת הים, ובחובתו לאשר ולאשש את תקפותו של גט זה.¹⁴

שלושת הפרקים הראשונים של המסכת משתלשלים מן המשנה הראשונה העוסקת ב"המביא גט ממדינת הים". הגם שבפרק ב ובפרק ג נמצאות משניות רבות העוסקות בנושאים עצמאיים בהלכות גיטין, כגון הזמן הראוי לכתיבה ולחתימה של הגט,¹⁵ אמצעי הכתיבה¹⁶ הכשרים לכתוב¹⁷ וחובת הכתיבה לשמה,¹⁸ אין משניות אלו עומדות בפני עצמן, אלא הן כלולות בתוך הדיון על עדותו של מביא הגט על אודות כשרות הגט, והן בעצם סעיפים של הנושא המרכזי של פרקים אלו, "המביא גט ממדינת הים".¹⁹ הרעיון שהמסכת פותחת בסדרת פרקים הנסכים על "המביא גט ממדינת הים" מבלי שדובר בה קודם לכן כלל על מהותו של גט, אופן כתיבתו, מינוי השליח ואופן נתינתו של הגט, אומר דרשני.

ממילא מובן, שהבנת תפקידה וחשיבותה של סוגיית הפתיחה בבבלי כרוכה בהבנת סדר המשנה של המסכת. אם עורך המשנה קבע את "המביא גט ממדינת הים" כנושא מרכזי של החלק הראשון של המסכת, סביר שעורכי הגמרא הלכו בעקבותיו והציבו את הנושא הזה כנושא מרכזי של סוגיית הפתיחה בגמרא.

מכיוון שכך, נכון יהיה להתייחס בפתיחת הלימוד במסכת גיטין לשאלת חשיבותו של נושא "המביא גט", וממילא להתבונן דרך סוגיה זו בבעיות היסוד של המסכת.

12 הרמב"ן (בחיידושים לגיטין, ב, ע"א, סוף הפירוש למשנה), מקשה על היפוך הסדר, ומסביר שהמביא גט הוקדם לדיני הגט עצמו "איידי דתקנתא היא חביבא ליה ואקדמה". החתם סופר (ד"ה 'המביא') מסביר שגט הוא "פורענותא" כי מגרש על ידי שמצא בה ערוות דבר או משום קטטה, אבל כששולח גט ממדינת הים זו דווקא פעולה חיובית, כדי שלא לעגנה. לכן בחרו להתחיל שלא מן הפורענות. הופעתה של חטיבת משניות בעלת נושא עצמאי שאינו קשור ישירות למסכת שבה היא משוּבצת אינה דבר נדיר במשנה, ומקובל להסבירה כשיבוץ של קובץ קדום בתוך משנת רבי. כך למשל קובץ משניות "מקום שנהגו" בפרק ד בפסחים, "אין בין" בפרק א של מגילה, "בו ביום" במסכת ידים, ועוד. ראו יעקב נחום אפשטיין, **מבואות לספרות התנאים**, ירושלים תשי"ז, עמ' 25-59.

13 על הקושי העולה מן המבנה הזה הצביע הגר"א ליכטנשטיין בהקדמת ספר שיעוריו על המסכת. הרב ליכטנשטיין הכריע לפתוח את שיעורי המסכת בעיסוק בהגדרת הגט, בעיקר על פי סוגיות הפרק השלישי.

14 פרק ב, משנה ב.
15 פרק ב, משנה ג-ד.
16 פרק ב, משנה ה.
17 פרק ג, משנה א.

18 אין צריך לומר שהרמב"ם סידר את הלכות גיטין בסדר אחר לגמרי מן המשנה והגמרא - סדר הגיוני מופתי, כדרכו. הוא פתח בפרק א בהגדרה כללית שגירושין נעשים באמצעות גט והגדיר את תכולתו של הגט. בפרקים ב-ד עסק בדרך כתיבת הגט, בפרק ה באופן מסירתו, בפרק ו בשליחות למסירת הגט וקבלתו, ובתוך הנושא הזה, בפרק ז, עסק גם בעניין המביא גט ממקום למקום.

דרכי מסירת הגט

העמדת המקרה של "המביא גט" כיסוד מפתח בשלושת הפרקים הראשונים של המסכת וכגורם מארגן שסביבו נידונות הלכות עקרוניות רבות, יכולה לנבוע משתי סיבות, האחת נסיבתית והאחרת משמעותית. האפשרות הראשונה, הנסיבתית, תניח שהתופעה

של הבאת גט על ידי שליח ממרחקים הייתה מצויה בימי המשנה, ולכן היא נבחרה כדרך הסיודור העיקרית של הלכות גיטין. לפיכך יש להבין, שהסיודור של מסכת גיטין אינו משקף סדר מהותי-ענייני,²⁰ אלא סדר סיפורי-תיאורי, המותאם לשגרת המציאות השכיחה.²¹ ההצעה האחרת מבקשת למצוא את המשמעות המהותית

הדרך של הבאת גט על ידי שליח ממקום מרוחק אינה מקרית, אלא היא מבטאת יסוד עקרוני בסדרי גיטין

של התופעה. לפי הצעה זו, הדרך של הבאת גט על ידי שליח ממקום מרוחק אינה מקרית, אלא היא מבטאת יסוד עקרוני בסדרי גיטין, יסוד מהותי ומשמעותי כל כך, עד ששוני הלכות גיטין ועורכי המסכת בחרו להעמידו במוקד שלושת הפרקים הראשונים של המסכת כולה.

הרעיון הזה מוביל להתבוננות מחודשת במסכת כולה. מתברר שלא רק ההבאה ממדינת הים תופסת בה מקום מרכזי, אלא שבכלל נתינת הגט בדרך עקיפין היא כביכול דרך המלך של הגירושין במשנה. בניגוד לדפוס הרגיל של מעשה הגירושין בהלכה אצל הרמב"ם וב"שולחן ערוך", שם מדובר במעמד של מסירת הגט מידו של האיש לידה של האישה, בפני בית דין ועדים, תוך וידוא ששני הצדדים מבינים היטב את משמעות המעשה, במשנה הדפוס הזה כמעט אינו מופיע. רוב עיסוקה של המשנה הוא בסיטואציות החורגות מן הסדר הזה.

נפרוט את ההיבטים השונים של תופעה זו במסכת.

כאמור לעיל, שלושת הפרקים הראשונים של המסכת, ותחילתו של הפרק הרביעי, סובבים סביב הנושא של "המביא גט ממדינת הים". כלומר, האיש נמצא רחוק מן האישה, הגט מובא על ידי שליח, והלכות המשנה אמורות לוודא את תקינותו וכשרותו של הגט.

בהמשך המסכת, בפרקים העוסקים בעיקרם של הגירושין, ממשיכה המשנה לדון בהלכות גיטין דרך מקרים של מסירה וגירושין בדרכים עקיפות: על ידי שליח (פרק ו), בציווי לאחרים לכתוב גט ולמוסרו לאישה (פרק ז) ובזריקת הגט אליה או לחצרה (פרק ח). הווי אומר: אפילו כאשר אין משתמשים בשליח, המסירה אינה מידו לידה, אלא בדרך עקיפה של זריקה! המקום היחיד במסכת שבו מדובר על איש שאומר לאשתו בפניה: "זה גטך", הוא במקום שבו אין גירושין מיידים אלא גט על תנאי שיחול בעתיד, או תלוי במגבלות שייבחנו בעתיד.²²

20 כדוגמת הסדר של הרמב"ם, המתואר בהערה הקודמת.

21 הרבר דומה במקצת לעיצובה של תחילת מסכת שבת סביב סדר היום של כניסת השבת, ולא סביב ההלכות העקרוניות של המלאכות, שהדיון בהן מתחיל רק בפרק השביעי. סדרים קואסיסטיים כאלה מצויים בכמה וכמה מסכתות ופרקים, וכבר עמדו על כך מפרשי סדר המשנה. ראו לדוגמה יעקב נחום אפשטיין (לעיל, הערה 13).

22 פרק ז, משנה ג, ה-ח. גם במסכת קידושין, תמונת הראי של גיטין, נמצא הלכות רבות של קידושין על ידי שליח וקידושין על תנאי, בעיקר בפרק ב ובפרק ג. אולם מסכת קידושין ערוכה בסדר סביב

התיאור של נתינת הגט מידו לידה, כפי שנהוג כיום בטקסי מסירת גיטין, וכפי שהוא מתואר בסידורי הגט מאז ימי הראשונים ועד ימינו, מופיע במשנה רק בפרק "הזורק", וגם שם בדרך אגבית וחריגה: המשנה הראשונה בפרק זה מתארת מקרה של "הזורק גט לאשתו והיא בתוך ביתה או בתוך חצרה". במשנה השנייה מופיע מקרה מוזר עוד יותר: "אמר לה 'כנסי שטר חוב זה', או שמצאתו מאחוריו, קוראה, והרי הוא גטה, אינו גט עד שיאמר לה 'הא גטך'". כלומר, האישה אינה יודעת מה טיבו של השטר שהבעל מפקיד בידיה, ורק משהגיע לידה קראה בו וראתה שהמסמך שהבעל נתן לה הוא גט. המקרה הנוסף במשנה זו מתאר אף הוא ניסיון התחמקות של הבעל: "נתן בידה והיא ישנה. נעורה, קוראה, והרי הוא גטה! אינו גט עד שיאמר לה 'הא גטך'". משנה זו מלמדת את החובה למסור את הגט לאישה בעת שהיא מודעת בבירור שמה שניתן בידה הוא גט, אלא שחובה זו מבוארת במשנה על דרך השלילה תוך הצגת התנהגויות חלופיות, שבהן הבעל נמנע מלומר לאשתו במפורש שמה שהוא נותן בידה הוא גט. נראה שדווקא במשניות אלו טמון המפתח להבנת התיאורים המוזרים של מסירת הגט במסכת והיפוך הסדרים במסכת כולה.

ונתן בידה

כדי להבין טוב יותר את המתרחש במשנה, נחזור תחילה אל המקרא. מעשה הגירושין מופיע בתורה פעמיים, בלשון זהה: "וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ"²³. מעשה הגירושין המתואר כאן הוא "גירוש", פשוטו כמשמעו. האישה מגרש את האישה מביתו, בדומה לגירוש הגר על ידי אברהם.²⁴ אלא שהתורה מחייבת להקדים לשילוח האישה מן הבית כתיבת ספר כריתות ונתינתו בידה. סדר זה הוא היפוכו המדויק של סדר הנישואין. בלא דיני התורה, האיש מכניס את האישה לביתו ובזה הוא נושא לאישה,²⁵ וכאשר הוא מגרשה מביתו, פוקעים הנישואין. התורה מחייבת להקדים לנישואין פעולה משפטית פורמלית – קידושין, וגם פעולה מחייבת בכיוון ההפוך – כתיבת גט ומסירתו. כשם שאי אפשר להסתפק בהכנסה לביתו, כך לא די בהוצאה מביתו.

סיפור הגט שבתורה הוא סיפורו של זוג נשוי, שמגיע לרגע שבו הבעל מחליט לגרש את אשתו. הוא כותב לה גט, מוסר אותו בידה ומשלחה מן הבית. אולם מן התיאור

ביותר: היא פותחת באופן ברור ב"האשה נקנית בשלש דרכים", כלומר בהגדרת דרך הקידושין העקרונתית, ורק אחר כך עוסקת בדרכים החלופיות. הלומד מסכת קידושין במשנה ובתלמוד מבין היטב מן הדפים הראשונים שמעשה הקידושין העיקרי הוא מעמד שבו משתתפים האיש והאישה, שמעשה הקידושין נעשה ביניהם, שהוא כולל נתינה של כסף או שטר, מלווה בהבהרת הכוונה של הנתינה על ידי אמירה מפורשת או צורת ביטוי אחרת, שנחוצה הסכמתה של האישה להתקדש, וכן הלאה. גם הפרק השני, הפותח בענייני שליחות בקידושין, מתחיל במילים "האיש מקדש בו ובשלוחו", וברור שהעניין העיקרי בקידושין הוא מעשה הקידושין של האיש המקדש, והשליחות היא אפשרות משנית לה.

על רקע מסכת קידושין מתבהרת עוד יותר חריגות של מסכת גיטין, כמסכת "הפוכה", לא רק מבחינת המבנה שלה, אלא גם מבחינת הפרטים שבה.

23 דברים כד, א, ג.

24 בראשית כא, י. בפעם הראשונה הבריחה שרה את הגר בכך שעינתה אותה, אך גירוש לא היה שם, ולכן שבה הגר בהוראת המלאך אל בית אברהם (בראשית טז, ו-ט). מה שאין כן בפעם השנייה, שבה היה הגירוש סופי.

25 כפי שמתאר יפה הרמב"ם בראש הלכות אישות, א, א-ב.

במשנה עולה מציאות אחרת: פתיחת מסכת גיטין מציגה איש שכבר אינו חי עם אשתו בבית אחד, הוא מרוחק ממנה, לעתים הוא רחוק כל כך עד שהוא מצוי במדינת הים והיא בארץ ישראל. הם מצויים במצב של פירוד, ייתכן שלאחר פרק זמן של התרחקות נפשית וגופנית,²⁶ ואפילו פרידה ממשית ומגורים נפרדים. ה"שילוח מביתו" כבר נעשה,²⁷ וכעת יש להשלים את ההליך הפורמלי על ידי גט. מכיוון שהם אינם חיים עוד יחד, יש צורך לשגר את כתב הגירושין באמצעות שליח.²⁸

זה הוא הסברם המעשי והחיצוני של הדברים, אך השורש הנפשי של דפוס ההתנהגות הזה עמוק יותר. האיש והאישה המתגרשים אינם רוצים לפגוש זה את זה. הם נמצאים בתהליך של התנתקות, ממשית ונפשית, וכל מפגש ביניהם הוא מפגש טעון רגשית. לכן מעדיף האיש לזרוק את הגט לביתה או לחצרה ולא לתתו בידה, והיא תעדיף למנות שליח ולומר "התקבל לי גטי", יותר מאשר לעמוד מולו ולחוות את הסיטואציה הבלתי נעימה של קבלת הגט מידו.

כך אפשר להסביר את המקרה המוזר של משנת "הא גטך". המשנה מציגה מקרים של התחמקות מנתינה ישירה של הגט. הבעל זורק אליה או לרשותה את הגט, או לחלופין, כאשר הוא מוסרו בידה, אין הוא מעז לומר לה שזה גט. הוא מציג אותה לפניה כשטר חוב סתמי, והיא קוראת ומגלה להפתעתה שמה שנתן הבעל בידה הוא גט. אפשרות אחרת היא להניח את הגט מאחוריה או לידה בעת שהיא ישנה. גם כך נמנע הבעל מלעמוד פנים אל פנים נוכח אשתו ולגרשה. הבעל הנבוכך "נמלט" ומניח לאשתו להתמודד לבדה עם המסמך הנורא.

לא די לומר שהמשנה בחרה בתיאור סדרי הגירושין הללו רק מפני שכך הוה עובדא, שדרכם של בעלים ונשותיהם להשתדל למעט ככל האפשר את המפגש הישיר בעת הגירושין. נראה שהמשנה התכוונה להצביע על הקושי המהותי שיש במעשה נתינת הגט, על מאמץ להתחמק מן הנתינה הישירה, ועל הבעייתיות הנגרמת מכך להלכות גירושין בכלל. ואולי אפשר לומר עוד יותר מכך: על ידי הסיור הפוך של ההלכות במשנה מצביעה המשנה על כך שהמסכת עוסקת בפירוד בין איש לאשתו. לכן היא מתחילה ממצב שבו בני הזוג חיים בשתי מדינות שונות, וחותרת בתיאור המצב שבו שני בני הזוג עדיין חיים יחד ומשהו בחיים המשותפים שלהם עלה על שרטון ומביא אותם להחליט על פירוד.

צריך לומר "בפני נכתב ובפני נחתם"

ענה אפשר לעבור לעיין במשנת הפתיחה עצמה ובסוגיה שעוסקת בה. "המביא גט ממדינת הים, צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם..."²⁹ האמוראים נחלקו בטעם המשנה: "רבה אמר: לפי שאין בקיאיין לשמה, רבא אמר: לפי שאין עדים מצויין לקיימו".³⁰ המחלוקת קיימת גם בין אמוראי ארץ ישראל, רבי יוחנן ורבי יהושע

26 "בני גרושת הלב" - אסור לאדם לחיות חיי אישות עם אשתו כשנמלך לגרשה (נדרים כ, ע"ב).

27 אולי בדרך הפוכה - הוא עצמו הסתלק מן הבית.

28 מכאן הרעיון של החתם סופר, שהגט של המשנה הוא "גט חיובי", ונועד למנוע את עיגונה של האישה (לעיל, הערה 12).

29 גיטין א, א.

30 גיטין ב, ע"א-ע"ב.

בן לוי. בבבלי הושוו המחלוקות,³¹ אולם בירושלמי הדעות מנוסחות אחרת: "רבי יהושע בן לוי אמר: שנייא היא שאינן בקיאיין בדיקדוקי גיטין. אמר רבי יוחנן: קל היקלו עליה שלא תהא יושבת עגונה".³²

הפירוש הפשוט והראשוני של דברי האמוראים הוא, שדורשים אישוש של הגט מפי המביא, מפני חששות לכשרותו. לפי רבי יהושע בן לוי ורבה חוששים שכותבי הגט במדינת הים לא היו בקיאים בהלכותיו. ולפי רבי יוחנן ורבה חוששים שמא יצא ערעור על הגט לאחר זמן, ולא יימצאו עדים לקיימו, והאישה תישאר עגונה, בלי גט. הקיום על ידי השליח פותר את החששות הללו ומוסיף תיקוף לגט.

מן הדיון על אודות טעמי האמוראים בשני התלמודים עולה, שההבנה הראשונית הזאת אינה מספקת. ברור לגמרא שמעיקר הדין ניתן לסמוך על הגט עצמו, ועדותו של השליח מיותרת. הירושלמי פותח את הצעת המחלוקת בשאלה: "וקשיא, אילו המביא שטר מתנה ממדינת הים שמא חש לומר בפני נכתב ובפני נחתם?" כלומר, הנחת המוצא היא ששטר מדבר בעד עצמו, העדים החתומים בו הם המעידים על כשרותו, והשליח המביא אותו אינו צריך לאששו כלל.

הבבלי מחריף את השאלה בדרך של ממה נפשך: אם אכן עדותו של השליח חשובה, אזי אי אפשר לסמוך על עד יחיד. שכן קיום שטרות מצריך שני עדים, ובייחוד בגט, היות ש"אין דבר שבערווה פחות משניים". על כן, כל הפירושים של האמוראים למשנה מיוסדים על ההנחה שמן התורה הגט כשר גם אם השליח לא יאמר דבר, ורק חכמים הם שחייבו את העדות הנוספת הזאת, ל"רווחא דמילתא". יתר על כן, לפי הגמרא, גם החששות שמציעים האמוראים כסיבה לתקנת החכמים הם חששות "חלשים". אין חוששים כאמת שמא במדינת הים אין בקיאים בגיטין, מכיוון שרוב הסופרים בקיאים בהלכות גיטין.³³ ואין חוששים שיצטרכו לקיים את השטר על ידי עדים, כי "עדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותם בבית דין".

הסיבה לכך שחכמים בכל זאת הצריכו את עדות השליח היא כדי להבטיח שגם אם יבוא הבעל ויערער על הגט, לא ישמעו את דבריו. הריטב"א מבהיר שהחשש אינו מפני פסילת הגט על ידי הבעל, שהרי, כאמור, הגט תקף וכשר. אלא חששו שמא הבעל יבוא לערער ולהוציא לעז, "ושמא מתוך כך לבן של בני אדם נוקף ותמנע להנשא". עדות השליח נועדה להרתיע את הבעל מלנסות לערער את הביטחון בכשרותו של הגט בכך שהיא אמורה לתת משנה תוקף לגט בעיני הבריות.³⁴

מתוך כך ברור שהחשש מפני ערעור של הבעל על כשרות הגט קיים רק בגט המובא ממרחק, כמפורש בגמרא:

תניא: הוא עצמו שהביא גטו, אין צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם!

31 גיטין ח, ע"ב.

32 ירושלמי, גיטין א, א (מג, ע"א).

33 על פי רבי יהושע בן לוי בירושלמי, אין בקיאיין בכלל, ועל פי רבה בבבלי, אין בקיאיין רק ב"לשמה". הרמב"ן (חידושים, ב, ע"א), דוחה את האפשרות שרבה סובר כרבי יהושע בן לוי וגם הוא חושש לפסולים נוספים. הוא מוכיח זאת מן הגמרא בדרך ט ומנסה להציע טעמים מדוע חוששים דווקא לבעיית הכתיבה שלא לשמה. לעומת זאת, התלמוד הבבלי מצטט את דעת רבי יהושע בן לוי כוזה לדעת רבה (גיטין ח, ע"ב).

34 חידושי הריטב"א, גיטין ג, ע"א. המשך ביאור הסוגיה יהיה על פי שיטתו של הריטב"א.

טעמא מאי אמור רבנן: 'צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם?' דילמא אתי בעל מערער ופסיל ליה, השתא מינקט נקיט ליה בידיה וערעורי קא מערער עליה? [מאיזה טעם אמרו חכמים שצריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם, שמא יבוא הבעל, יערער ויפסול אותו. עתה, שהוא אוחזו בירו, יבוא לערער עליו?]

לאור הדברים האלה מסביר הריטב"א מה טיבו של החשש לערער הבעל:

אלא ודאי משמע דלאו מדינא נינהו אלא חששא בעלמא, דלמא אתי בעל ומערער [אלא ודאי משמע שלא מן הדין הוא, אלא חשש בעלמא שמא יבוא הבעל ויערער].

והיינו, דבנותן גט מידו לידה לא חיישינן להכי כלל, כיון דלאו דינא נינהו. וטעמא [דחיישינן] לשליח המביא גט טפי מבעל הנותן, משום דכל שהוא עושה על ידי עצמו לא חיישינן לאמלוכי, אבל כשהוא שולח הגט על ידי שליח, פעמים שהוא נמלך ואתי ומערער. ומפני ערעור זה תקנו רבנן הא מילתא. ואע"פ שאין בדין להאמינו, [מ"מ] לכן של בני אדם נוקף, ושמא תשאר עגונה. ומשום הכי חששו רבנן לכך והתקינו שלא תנשא אלא בהכי. אבל אחר תקנה זו אם יבא לערער אין חוששין לו ואין משגיחין בו כלל [והטעם שחוששים לשליח המביא גט יותר מהבעל הנותן, משום שכל שהוא עושה על ידי עצמו אין חוששים שיימלך ברעתו. אבל כשהוא שולח את הגט על ידי שליח, פעמים שהוא נמלך ובא ומערער. ומפני ערעור זה תיקנו חכמים דבר זה. ואף על פי שאין בדין להאמינו, מכל מקום לכן של בני אדם נוקף, ושמא תישאר עגונה. ומשום כך חששו חכמים לכך, והתקינו שלא תינשא אלא בכך (באמירת בפני נכתב ובפני נחתם). אבל אחר תקנה זו אם יבא לערער אין חוששין לו ואין משגיחין בו כלל].³⁵

אין חושדים בבעל שהוא מתכוון לגרשה בגט פסול ולקלקלה בכך שתינשא לאדם אחר שלא כדין, ותעבור על איסורי עריות חלילה. החשש הוא רק שהוא יבוא לערער על הגט בבית דין, על מנת למנוע מאשתו - גרושתו - להינשא שנית בטענה שהגט פסול. או שהוא עלול לחזור בו מרצונו לגרשה, ולנסות לפחות למנוע אותה מלהינשא לאחר.³⁶

בגמרא מפורש שאי אפשר לחשוש שהבעל יפסול את הגט כאשר הוא מביאו ומוסרו במו ידיו.³⁷ הראשונים הרחיבו את הפטור מאישוש הגט גם למקרים נוספים, כגון אם הבעל מסר לה את הגט בחוץ לארץ, והיא באה לארץ ובידה גט ומעידה שגירשה שם; או אם הגט הובא על ידי שליח קבלה, כלומר שליח של האישה לקבל את הגט, שמיד כאשר קיבל עבורה את הגט בחוץ לארץ הייתה מגורשת.³⁸ רק בשליח הולכה תיקנו אמירת "בפני נכתב ובפני נחתם". וכך פירש זאת בעל ה'פני יהושע': "ונראה לענ"ד דכיון דבשליח קבלה נגמרו הגירושין במדינת הים עצמה תו לא חיישינן, כי היכי דלא

35 חידושי הריטב"א, גיטין ב, ע"א, ד"ה 'מ"ט'.

36 חידושי הריטב"א, גיטין ב, ע"א, ד"ה 'ואי קשיא'. יסוד הדברים מצוי כבר בירושלמי, שם הקשו מדוע אין חוששים שיחתום את הגט בעדים פסולים, ותירץ רבי אבון "שאינו חשוד לקלקלה בידי שמים".

37 כך מפרש הרמב"ן בחידושו, ב, ע"א, ד"ה 'ואי קשיא לך'.

38 דעת רש"י, ב, ע"ב, ד"ה 'צריך השליח'.

חיישינן לגיטין שניתנו במדינת הים מיד הבעל ליד האשה ובאתה אח"כ לארץ ישראל, דמותרת להינשא...³⁹

החשש לערעור של הבעל נובע מכך שהעברת הגט בידי שליח מותרת בידיו פרק זמן של היסוס ואפשרות לחרטה. כך משמע גם מן המשניות בתחילת פרק ד החוששות במקרים של שליחות, שהבעל יבטל את הגט בעוד השליח בדרך. כאשר הבעל מקיים את מסירת הגט בצורה החלטית, על ידי נתינתו לאישה⁴⁰ או לשליח קבלה שלה, ובמעמד הזה ממש מתקיימים הגירושין, ההנחה היא שגמר בדעתו ובלבו לגרשה ושוב לא יציק לה ולא ינסה לעגנה על ידי ערעור הגט.

מסתבר שחששות הכשרות של הגט שמנו האמוראים אינם אלא הסבר שניוני של הבעיה. ההסבר הראשוני הוא החשש, במקרה שבו הבעל משגר גט לאשתו, שמא יימלך ויחזור בו ומתוך כך ינסה לערער את הגט. ה"אין בקיאיין" ו"אין עדים מצויים לקיימו" הם רק הסדקים שעליהם יסתמך הבעל בבואו לערער את הגט.

מסוגיית הגמרא עולה, שהבעיות הפורמליסטיות והטכניות של כתיבה נכונה, בזמן ובנוסח הראוי, ובעיקר של כתיבה לשמה, הועלו בפרקים הראשונים של המשנה לא מפני שחוששים להן באמת ב"מביא גט ממדינת הים", אלא מפני החשש שהבעל ינצל את קיומן של הדרישות המדוקדקות האלה כדי להעלות ספקות באשר לכשרותו של הגט.

כל הבעיות הללו הן כיסוי למשהו עמוק הרבה יותר הגמרא ביסודו של הגט - הקושי

הנפשי לנתק באמת את הקשר בין האיש לאשתו. כשם שהסברנו לעיל בסדר המסכת ופרטי משניותיה, שעולה מהן התחושה שהבעל אינו מוכן להגיע למעמד ישיר והחלטי של נתינת הגט בידה של אשתו ולגרשה, כך סוגיית "המביא גט" מעמידה אותנו על החשש שמא משלוח הגט אינו אלא סוג נוסף של חוסר החלטיות, שעתיד להסתיים בהימלכות הבעל בדעתו, ערעור כשרותו של הגט, והשארת האישה עגונה.

גמירות דעת בגיטין

מן האמור עד כאן עולה שאחת הסיבות החשובות להקפדה המרובה בהלכות גיטין נובעת מן הצורך לברר שהגירושין אכן נעשים מתוך הסכמה פנימית והבנה גמורה של משמעות המעשה. לאור עיוננו במבנה המסכת, בפרקי הפתיחה ובסוגיית הפתיחה, התברר המתח שבין ההסכנות המאפיינת את התנהגותו של האיש המגרש, ובין הצורך ליצור "כריתות" סופית ומוחלטת.⁴¹

הבעיה בדרכים ההססניות הללו היא שהן עלולות לבטא לא רק אי-נעימות ורצון להשתמט מן העימות החזיתי בין האיש לאשתו, אלא שהן עלולות לבטא חוסר בהחלטיות

39 חידושי ה'פני יהושע', גיטין ב, ע"א. והדברים מפורשים בהסבר הר"ן לדעת רש"י שדין המשנה הוא רק בשליח הולכה.

40 דברי ה'פני יהושע' עומדים לכאורה בסתירה לגמרא האומרת שהאישה עצמה מביאה גטה ובלבד שתאמר "בפני נכתב ובפני נחתם".

41 קיימים היבטים נוספים של החובה שהגט יהיה "כורת" באופן החלטי את הנישואין, כגון שאי אפשר להתלות את הגט בתנאי בלתי מוגבל בזמן (גיטין פז, ע"ב ומקבילות).

וגמירות דעת. במקרה כזה, יש חשש שהגט לא יהיה תקף כלל, או שמעמדו יתערער וייצור ספק בגירושין. הסכנה במצבים המטושטשים הללו כפולה: או שהגט לא חל אך האישה תטעה לחשוב שהיא גרושה, ותיכשל באיסורי אשת איש והולדת ממזרים, או שהגט הכשר ייחשב לפסול והאישה תישאר עגונה, בני אדם יחששו לשאתה על סמך הגט הזה, ואילו הבעל לא ישוב לתת לה גט אחר.

החששות הללו עיצבו ככל הנראה את מסקנת ההלכה, כפי שהיא מופיעה ב'שולחן ערוך'. ה'שולחן ערוך' הכריע כדעת התוספות, שבזמן הזה גם בארץ ישראל צריך לומר "בפני נכתב ובפני נחתם". והרמ"א הוסיף שבחוץ לארץ אפילו המוליך מבית לבית באותה העיר צריך לומר "בפני נכתב ובפני נחתם". ועוד הוא קובע שאם הבעל והאישה נמצאים באותה העיר, אין לתת בכלל גט על ידי שליח, כדי "שלא תצא ממנו חורבה".⁴²

העולה מן המסכת והסוגיה אינו תיאור של רשעות ואטימות לב של הבעל המסרב לתת גט אף שכבר נפרד מאשתו ואינו חי אתה כלל. העמדה ההסנית של הבעל אמנם מיתרגמת לכך שבמקרים שונים הוא עלול לעכב את נתינת הגט בתאונות שונות ומשונות, אך הסיבה העמוקה לכך אינה איבה, אלא ארובה, דווקא שרידי הקשר החיובי שברקע הם שגורמים לכך שהוא מתקשה להכריע בנפשו על הגירושין. שהרי אילו רק באיבה היה מדובר, היה מקום לחשש שהבעל גם ירצה לפסול את אשתו ולא רק לערער את הגט. וכבר ראינו שלא זה הדבר שמפניו חוששים בסוגיה.⁴³

"אין בקיאים לשמה"

כאמור, הסוגיה הבבליית אינה מסתפקת בהבאת המחלוקת וטעמיה, אלא שוזרת סביב למחלוקת מערכה מקיפה של התייחסויות להלכות שונות במסכת גיטין, שכולן נבחנו מנקודת המבט של התאמתן לשיטת רבה או רבא. התבנית הזאת מאפשרת לבחון מגוון של הלכות מהלכות גיטין מנקודת המבט המרכזית שהצענו, דהיינו מהו הקושי שבגט הבא לידי ביטוי בדרישה לאישורו על ידי "בפני נכתב ובפני נחתם", וכיצד הלכות אחרות בגיטין מתמודדות עם הקושי הזה.

על פי הנתונים הללו מתחזקת המחשבה שהגמרא ביקשה לרומם את המחלוקת הזאת ולעשותה נקודת מפתח שדרכה ייסקרו היבטים רבים של מסכת גיטין, כשם שהמשנה סידרה סביב הנושא של "המביא גט" הלכות רבות של גיטין.

בסוגיית הגמרא יש שני מישורים. המישור האחד, הגלוי, הוא המישור הבוחן הלכות שונות מהלכות "המביא גט" בזיקה לשאלה איזה מן הטעמים מתאים, זה של רבה או זה של רבא, ככל אחד מן המקורות המובאים. כפי שהוסבר לעיל, שני הטעמים הללו אינם עיקריים, והסיבה המהותית לדרישה לקיום הגט היא החשש שהבעל יתחרט ויבוא לערער. זה הוא בעצם הטעם העיקרי והמוסכם בסוגיה, אלא שדווקא הוא מוצנע ברקע ואינו נידון בה כלל.

42 שולחן ערוך, אבן העזר, קמא, נה.

43 "סרבנות גט" יכולה לנבוע מסיבות שונות. רבים מהמקרים של סרבנות גט הם בעצם סרבנות כתובה ומזונות. כלומר, הבעל נמנע מלתת גט כל עוד לא הוסדרו התנאים הממוניים. קיימת גם סרבנות גט הנובעת מרשעות, מכוחנות ומשתלטנות של הבעל. כל זה הוא נושא שונה לחלוטין מהנושא שאנו עוסקים בו כאן, שכן סוגייתנו אינה עוסקת בבעל שמסרב לתת גט, אלא בחשש, שלא התממש, מפני האפשרות שהבעל יתחרט ויערער על הגט שאותו כבר כתב וחתם ושלח לאשתו.

הצגת המחלוקת בין רבה לרבא מקבלת תפנית במהלך הסוגיה, מפני שהגמרא מגיעה למסקנה שרבה מקבל את טעמו של רבא בדבר קיומו של החשש ש"אין עדים מצויים לקיימו", ורק טעמו של רבה שנוי במחלוקת: "שאינן בקיאים לשמה". כך בעצם הופכת הסוגיה בשלב מסוים להיות מחלוקת המתמקדת בבעיית ה"בקיאים לשמה".

הווי אומר: הנושא המרכזי שאליה גולשת הסוגיה אינו נתינת טעם המשנה, או ביאור מחלוקת האמוראים על אודותיה, אלא הוא מתקיים במישור אחר לגמרי: שאלת סמכותם של כותבי הגיטין והאחראים עליהם במדינת הים ובתפוצות שונות. בשל כך, מובן מדוע תופס הדיון הגאוגרפי מקום כה חשוב בסוגיה, ונידונים בה מעמדן של עיירות הסמוכות לארץ ישראל; קו הגבול הצפוני הלא-מדויק בין צפון ארץ ישראל לדרום סוריה, בעיקר קו הגבול הבעייתי של אזור עכו; ומעברים בין מחוזות שונים בתוך ארץ ישראל ובין מחוזות שונים - מהגמוניא להגמוניא - בחוף לארץ. על כל אלו נוסף הדיון בדבר מעמדה של בבל, שאף על פי שהיא חוץ לארץ לכל דבר ועניין, מעמדה מבחינת סמכות תורנית אינו נופל, לכל הפחות בעיני רבים מחכמיה, ממעמדם של חכמי ארץ ישראל.

כאמור, הנחת היסוד של הגמרא הייתה שרוב מי שעוסקים בכתיבת גיטין בקיאים בהלכות גיטין, ואף על פי כן, קיים החשש לערעור על ידי הבעל, הגם שאפילו רבי מאיר החושש למיעוטא לא יחשוש כאן. נמצאנו אומרים, שהצבת החשש של "אין בקיאים לשמה" בדברי רבה (או חמור יותר, בניסוח של רבי יוחנן, ש"אין בקיאים כלל") אינו נוגע שוב לעצם הגט, אלא לנושא אחר, צדדי כביכול, והוא סמכותם של בתי הדין ומידת האפשרות לסמוך עליהם.

הדיון המפורט בשאלת מידת האמינות של כותבי גיטין וסמכותם, במחוזות שונים, מפנה את המבט של הלומדים בפתיחת המסכת לרגישות המיוחדת הנדרשת מהעיסוק בענייני גיטין.

הסיבה לכך אינה החובה הכללית להחמיר בחששות של עריות, אשת איש וממזרות. נושא זה נידון בהרחבה במסכת יבמות, ושם אפשר למצוא גם מגמה הפוכה - להקל בהלכות עדות כדי למנוע עיגון. חובת הזהירות בדיני אישות אינה מצריכה תקנות מיוחדות, כיון שהן חמורות בפני עצמן.. החשש מפני ממזרות ומפני חורבן עולמה של האישה הנישאת מחדש על סמך עדות לא אמינה, הוא עצמו גורם לזהירות יתר אצל האישה: "אשה דייקא ומינסבא"⁴⁴. ובאשר לעצם החובה להיזהר בהלכות אלו, כבר קבעה הגמרא בקידושין שמי שאינו בקי בטיב גיטין וקידושין לא יהיה לו חלק בהם.⁴⁵ בסוגייתנו מדובר בחומרה יתרה וייחודית לגיטין. החשש לכישלון ותקלה מפני חוסר בקיאות הוא חשש מיוחד, המשקף את הבעיה היסודית שדובר בה לעיל: החשש הוא שמי שאינו מודע לרמת הדקדוק הנדרשת בגיטין, יכול להחמיץ את הנקודה הבעייתית והחמקמה של כל פרשת הגט - הבאת הבעל לידי הסכמה מוחלטת וגמירות דעת שלמה שהוא מתכוון לגרש. בעיית ה"לשמה" היא כנראה הבעיה החמורה ביותר, מכיוון שהחשש הוא שהבעל יימנע עד הרגע האחרון מלהחליט שהוא מיעד גט זה

44 אישה מקפידה לברר לפני שהיא נישאת. יבמות קטו, ע"א ומקבילות.

45 כמו כן, יש איסורים שונים ומגוונים בתורה שבהם יש לצפות מדיינים וממורי הוראה להיות זהירים בהם, מסיבות שונות. ואכן חכמים שבים ומוזהרים על כך באופן כללי במסכת סנהדרין ובעניינים פרטיים שונים.

לאשתו. הוא יעדיף להתקין גט סתמי, שיעמוד לשימושו בעת הצורך, יותר מאשר להחזיק בידו את המסמך המדויק, והמכאיב, שמכוון במפורש כנגד אשתו.

פילגש בגבעה

גם קטעי האגדה המופיעים בסוגיה קשורים קשר הדוק לנושא המרכזי שבה. נעסוק בקצרה בדוגמה אחת, אופיינית, אגדת פילגש בגבעה:

ועוד, הא ר' אביתר הוא ראסכים מריה על ידיה, דכתיב: (שופטים י"ט) ותזנה עליו פילגשו, רבי אביתר אמר: זכוב מצא לה, ר' יונתן אמר: נימא מצא לה. ואשכחיה ר' אביתר לאליהו, א"ל: מאי קא עביד הקב"ה? א"ל: עסיק בפילגש בגבעה, ומאי קאמר? אמר ליה: אביתר בני כך הוא אומר, יונתן בני כך הוא אומר, א"ל: ח"ו, ומי איכא ספיקא קמי שמיא? א"ל: אלו ואלו דברי אלהים חיים הן זכוב מצא ולא הקפיד, נימא מצא והקפיד... [ועוד, הרי רבי אביתר הוא שהסכים ריבוננו על ידו, שכתוב: "ותזנה עליו פילגשו", רבי אביתר אמר זכוב מצא לה, רבי יונתן אמר: נימא מצא לה. ומצאו רבי אביתר לאליהו, אמר לו: מה עושה הקדוש ברוך הוא? אמר לו: עוסק בפילגש בגבעה. ומהו אומר? אמר לו: אביתר בני כך הוא אומר, יונתן בני כך הוא אומר. אמר לו: חס ושלום, וכי יש ספק לפני השמים? אמר לו: אלו ואלו דברי אלוהים חיים הן, זכוב מצא ולא הקפיד, נימא מצא והקפיד...]⁴⁶

האגדה נקשרה לסוגיה בקשר צדדי כביכול. היא הובאה כראיה לכך שרבי אביתר "בר סמכא הוא", ואפשר לסמוך על הפסק שלו, שגיטין הבאים מבבל לארץ ישראל אינם צריכים אמירת "בפני נכתב ובפני נחתם". לשאלה של רב יוסף "מאן לימא לן דרבי אביתר בר סמכא הוא?", השיבה הגמרא בראיה מן האגדה, שהקדוש ברוך הוא הסכים אתו.

במבט שטחי נראה שהמובאה נועדה רק לאשש את סמכותו של רבי אביתר, וכי השקלא וטריא הזאת יכולה הייתה להופיע גם בכל מקום אחר בש"ס. ואולם, לאחר שהבהרנו שהנושא המרכזי של הסוגיה הוא שאלת מידת היכולת לסמוך על חכמים בלתי מוכרים ממקומות אחרים, השאלה ששואל רב יוסף על אודות החכם הארץ ישראלי, "מניין שהוא בר סמכא", היא ביטוי נוסף של החשש המלווה את כל הסוגיה, שבמקומות אחרים "אין בקיאין לשמה".⁴⁷

זאת ועוד, הדיון במעלתו של רבי אביתר נעשה על ידי סיפור מפרשת פילגש בגבעה, וסיפור זה עצמו מקושר ומלוּפף היטב בנושא האחר של הסוגיה - החלטיות הגירושין ותקפותם.

יריעתנו קצרה מלדון בכל היבטיה של פסקת אגדה זו ובגלגוליה בהמשך הסוגיה.⁴⁸ לענייננו, די להסב את תשומת הלב לכך שרבי אביתר ורבי יונתן מסכימים שניהם

46 גיטין ו, ע"ב.

47 הצבת שאלה על חכם אם הוא "בר סמכא" נדירה בתלמוד. דוגמה נוספת ראו ביבמות סד, ע"ב. יש לתת את הדעת על כך שזו הופעתו היחידה של אמורא זה בתלמוד הבבלי, וגם בירושלמי ובמקורות ארץ ישראליים הופעותיו מעטות ביותר. וייתכן שבאמת לא היה מוכר לחכמי בבל.

48 ראו לדוגמה מאמרו של יצחק א' רונס, 'על המתח שבין מסירות לתורה לבין חיי משפחה, עיון בדרשתו של ר' אביתר', צהר, כו (תשס"ו), עמ' 125-130.

שעזיבת הפילגש לא נבעה מזנות – כמשמעות הפסוק, אלא שבעלה גירש אותה מפני שמצא בה פגם קל ביותר. היו אלו גירושין המסתמכים על הדעה המקלה ביותר באשר לעילות הגירושין הנזכרות בסוף המסכת.

בהסברים כך את פרשת הפילגש, הן בהפיכת הסיפור מסיפור זנות לסיפור גירושין, והן בתליית הגירושים בעילה דלה, מדגישים האמוראים עד כמה עלולים גירושין להתפתח מתוך ויכוח על עניין קל ערך וחסר חשיבות. העובדה שזו קריאה מגמתית של האמוראים בסיפור המקראי מתחזרת היטב בשל הסטייה החריפה שלהם ממשוטו של מקרא.

קריאת פרשת פילגש בגבעה בזיקה לסוגייתנו צובעת אותה בצבעים נוספים: האיש נשאר בהר אפרים והנערה שבה לבית אביה בבית לחם אשר ביהודה. היא נמצאה בבית אביה ארבעה חודשים, ורק כעבור פרק הזמן הזה האיש התחרט וביקש להחזיר את פילגשו. הוא יצא מביתו והגיע אל מקומה. אביה של הנערה שמח בחתנו והשתדל להשאירו בביתו עוד ועוד. האיש החליט בסופו של דבר לחזור, עם הנערה, לביתו. אולם מכיוון שיצא לדרך מאוחר – בגלל ההפצרות והעיכובים של אבי הנערה – מצא עצמו לעת ערב בדרך מחפש מקום ללון. כך נקלע לגבעה ולפרשה הנוראה של ההתעללות.⁴⁹

לא ברור אם מדובר בפרשת גירושין או בפירוד בלתי פורמלי. מכל מקום, בין שהיו שם גירושין בין לאו, הסיטואציה המתוארת דומה להפליא למצב שממנו חוששת

הסוגיה: בעל מרוחק מאשתו, שכביכול כבר גירש אותה, מתחרט ומגיע כעבור חודשים מספר על מנת להחזירה אליו. בעלי הסוגיה ראו לפנייהם מקרה אופייני של "ממדינה למדינה".⁵⁰ מה אמור להיות יחסם של חכמים לאפשרות של חרטה מצד הבעל? לעתים חושבים בטעות שהמשימה העיקרית המוטלת על חכמי ישראל ודייניו היא להשיג "שלום בית" אבל פרשת פילגש בגבעה רומזת לכך ש"שלום בית" אינו הפתרון האידאלי בכל מקרה.

אמנם הדגש ששם המקרא בפרשת פילגש בגבעה הוא על חטאם החמור של בני בנימין, אולם מן האגדה בסוגייתנו עולה הרושם שיש ביקורת גם על האיש האפרתי. נכונותו של האיש להוציא את פילגשו החוצה ולהפקירה בידיהם של המתעללים, מעידה שגם אחרי שהחזירה אליו, עדיין לא התייחס אליה כפי שראוי היה שאדם יתייחס לאשתו, אפילו היא "רק" פילגש. במבט לאחור, כך מפרשים האמוראים את הפרשה מתחילתה. על ידי תליית הפירוד הראשוני בזכוב או בנימא, הם מורים שסוג של קשר מהוסס כזה, שיכול להתפרק בשל סיבה פעוטת ערך,

49 שופטים יט, א-ג.
50 יהודה וישראל היו שתי מדינות נפרדות לגמרי בימי המלכים. אולם גם בימי השופטים הפער בין נחלות השבטים היה גדול, ובייחוד היה ריחוק בין יהודה לאפרים, שני השבטים המתחרים על ההנהגה. בתקופת חז"ל היישוב היהודי המרכזי בארץ ישראל היה ביהודה, ואילו בהר אפרים הייתה "מדינת" הכותים. חז"ל משתמשים בביטוי "שלוש מדינות" כדי לתאר את שלושת החלקים העיקריים המיושבים של ארץ ישראל: עבר הירדן, הגליל ויהודה.

אינו יכול להתפתח לטובה. מתברר שגם הליכתו להחזירה אליו מלווה בהתנהגות לא יציבה ולא החלטית. תחילה הוא נענה לפיתויו של חמיו ונשאר אצלו לאכול ולשתות וללון, אולם בהמשך הוא נתקף במין נחישות ויוצא לדרך בשעה מאוחרת ולא ראויה. כמו הגירושין החפוזים והבלתי שקולים, גם היציאה החפוזה והמאוחרת וגם הפקרתה של הנערה בגבעה מעידים על אופייה הקלוקל של מערכת היחסים בין האיש האפרתי לפילגשו. במצבים שכאלה, נראה שסוגיית הפתיחה של מסכת גיטין מורה דווקא על מגמה הפוכה ממגמת ה"שלוש בית". היא מורה שיש צורך בהבהרה ברורה ונחושה של הצורך בגט, סופי והחלטי, גט כריתות, שישים קץ למתכונת הלא בריאה של היחסים, ימנע עגינות, ויאפשר לבני הזוג לפנות, כל אחד בפני עצמו, לדרך חדשה. פרשת פילגש בגבעה מוסיפה נופך דרמטי וטרגי לסוגיה. אם הבעיה ההלכתית העולה מן הסוגיה היא "רק" עגינות של האישה, הרי שבעקבות אזכור פרשה מקראית זו מתחוורת הסכנה שהדברים יכולים להידרדר עוד יותר. הניסיון המלאכותי של השבת שלום הבית על כנו הסתיים דווקא ברצח ובמלחמת אחים.

המשנה וסוגיית הגמרא הפותחות את מסכת גיטין מבהירות את החובה לנהל את מהלך הגירושין ב"בקיאות" ראויה. הדרישה העולה מן הסוגיה היא להציב קווים ברורים לקיומם של גירושין. כל עוד אפשר לקיים בית שלם, יש להימנע מלהחריבו, אולם משהגיעו בני הזוג להחלטה לפרק את הנישואין, יש להבין את ההיסוסים המלווים קבלת החלטה כזאת ואת האחריות המוטלת על מי שמלווה מבחינה משפטית ואנושית את התהליך, להביא אותו לידי גמר ברור ומוחלט. כריתות.